

“SIGIMISVÕITLUS” TOIMUB ILMA RELVADETA...¹

KEN KALLING

Ülemöödunud sajandivahetusel toimunud Inglise-Buuri sõjale (1899–1902) võis eesti rahvas meedia kaudu küllaltki vahetult kaasa elada. Kauge sõja tekitatud emotsioonides peegeldusid kohalikust sisepoliitikast lähtuvad eelistused. Oma mõju Aafrika-asjadest arusaamisele (võib-olla isegi otsustavat²) avaldas eestlastele väidetavalt omane väikerahvalik maailmatunnetus.³ Väikerahvalik mõtlemine iseloomustab ka iseseisva Eesti (nii sõjaeelse kui tänapäevase) riigikaitse diskussioone.

Sõda Aafrikas on läinud sõjaajalukku mitmel põhjusel. Üks neist on seotud rahvatervishoiuga. Nimelt olid võimude ehmatuses üle poole brittide poolt püssi alla värvatavatest meestest kehaliselt nõrgad või terviseriketega.⁴ Tööstuse areng, urbaniseerumine, emigratsioon jms olid maailmavõimu nautivas Suurbritannias 20. sajandi alguseks kaasa toonud “kahuriliha” kvaliteedi halvenemise. Oli toimunud see, mille eest juba sada aastat varem oli omaaegne tuntud sotsiaalteadlane Thomas Robert Malthus hoiatanud — inimeste paljunemine, ületades suurusjärgu võrra eluks vajalike vahendite kasvunäitajaid, toob kaasa elukvaliteedi lange-

---

¹ Päriivus ja valik. Tõutervishoiu käsiraamat. Tartu: K/Ü Loodus, 1927. Lk 173. [Edaspidi Päriivus ja valik 1927] (Tsitaat pärineb käsiraamatu ühe autori, Aleksander Audova sulest.)

² M. Siiroja. Inglise-Buuri sõda (1899–1902) ja Eesti ühiskond. — ÕES Aastaraamat 1988–1993. Tartu: ÕES, 1995. Lk 117–131.

³ Selle kohta vt: T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo, 2001. Lk 259–265. [Edaspidi Karjahärm ja Sirk 2001]

⁴ M. S. Quine. Population Politics in Twentieth-Century Europe. — Fascist dictatorships and liberal democracies. Routledge: London and New York, 1996. P. 10. Vt ka: Report of the Inter-Departmental Committee on Physical Deterioration: volume I. <http://www.bopcris.ac.uk/bop1900/ref608.html>, 24.11.2003.

mise. Malthus leidis, et inimesed ei peaks niipalju sigima, sõjad oleksid aga inimkonna arvukuse kontrollimisel isegi kasulikud.

Charles Darwin, lähtudes Malthusest — viimase õpetus sisaldas mh ka vihjet organismidevahelisele olelusvõitlusele eluks vajaliku pärast —, lõi 1859. a evolutsiooniteooria, milles leiduv idee kohastumuse tähtsusest muutus paraku aga — tulles vastu sotsiaalsele tellimusele — arusaamaks, et tugevam jääb ellu. Biologiseeritud ühiskonnakäsitlust toetasid teooriad rahvusest kui bioloogilise organismi analoogist (Johann G. Herder, Georg W. F. Hegel)⁵ ning 19. sajandil jõudsalt arenev rassism (Joseph A. Gobi-neau, Houston S. Chamberlain). Evolutsiooniõpetusest võrsunud sotsiaal-darvinism (siinkohal mainitagu Herbert Spenceri nime) kinnistus pikaks ajaks inimeste- ja rahvusvaheliste suhete maailmas. Kel jõud, sel õigus!

Biologiseeritud ühiskonnakäsitus seostatult militarismiga oli üks tegur, mille kaudu kujunes 19. sajandi lõpuks välja nn totaalse sõja ideoloogia, kus sõda hakati pidama üheks oluliseks (edasiviivaks) nähtuseks inimkonna ajaloos, sõjaks valmistumist ühiskonna normaalseks olekuks.

Samas tekkis ka arusaamine, et “inimmaterjal” ei kasva ise, vaid seda tuleb riigil hoida ja aretada. Tuleb mõelda tulevaste sõdurite emade tervisele, isade tööhõivele, laste toidule ja kasvatusel, vee ja õhu puhtusele, valgusküllastele ning patriotismi sisendavatele koolidele ja paljule muule. Võitlus rahvaste vahel eluruumi pärast oli saanud meditsiinilis-bioloogilise tahu. Lisaks olemasolevale kohale poliitilises ajaloos kindlustas sõjandus end sotsiaalajaloos.

Totaalsõja ideoloogia leidis ilmselt kõige ilmekamalt elluviimist Saksa kultuuriruumis preisi militarismi näol. Alustagem Napoleoni sõdade aegsest Preisi armeereformist, mis hakkas kujundama reservväe-laste institutsiooni.⁶ Viimane tähendanuks muuhulgas seda, et kutsealused pidid ka aastaid pärast ajateenistuse läbimist olema võitlusvõimelised (seega pidi nende tervis olema korras). Lõppkokkuvõttes oli Preisimaa ka esimene riik, kus aastail 1883–1889 tekkis riiklik sotsiaalkindlustuse süsteem.

---

⁵ Lähenedmine on end meie kodumaal näidanud mh “rahvusterviklikkuse” kontekstis — vt nt **H. Kruus**. Rahvusterviklusest. — Akadeemia, nr 3, 1940. Lk 143–152.

⁶ Lisaks — tulles tagasi Malthuse prognooside juurde — andis 19. sajandil aset leidnud demograafiline plahvatus riikidele võimaluse sõja korral mobiliseerida kordades suuremaid vägesid (ja reserve), kui oli olnud võimalik seni. Seegi lisas sõjapida-misele totaalseid mõõtmeid.

Totaalsõja mõiste kinnistus Esimese maailmasõja oludes, mil tagala osutus sõdivate poolte jaoks sama tähtsaks kui rinne (usk, et Saksamaa kaotas sõja "kodurinde" kokkuvarisemise tõttu, toitis järgmises ilmasõjas lauspommitamise strateegiat). Sõda nihkus seni üldiselt tsiviilsfääriks peetud valdkondadesse, ületades ka soorollidele seni seatud piirid. Suundumus kulmineerus Teises maailmasõjas, mil 1933. a võimule tulnud Adolf Hitler viis kulminatsiooni ühiskonna biologiseerituse, rassisõja demagoogia jms kaudu juba enam kui poole sajandi eest arenema hakanud ideoloogia.⁷ Hitleri partei lähenes riigi ja rahva arengule totaalsõja vaatevinklist⁸ — sõjaks valmistumine andis miljonitele tööd, tõstis enesetruust, viis mh ka rahvatervishoiu-alaste meetmeteni. Viimastes leidis iseenesest palju positiivset,⁹ samas aga ka piisavalt sellist, mida tänapäeval häbenetakse.¹⁰ Üks õpetus, mida unustada tahetakse ning mis samas võtab küllaltki üldistavalt kokku suure osa totaalsõja ideoloogia biologiseeritud külgedest, on natsi-Saksamaalgi "edusamme" teinud eugeenika (siinkohal mainitagu õpetusele alusepanija Francis Galtoni nime).

Eugeeniline mõte oli alates 19. sajandi lõpust kuni Teise maailmasõjani Euroopas ja Ameerikas laialt tuntud. Käesolev artikkel tutvustab sõjaeelses Eestis levinud julgeolekupoliitilisi käsitlusi, mille autoreiks on eugeenikud — tervishoiu ning meditsiiniga seotud inimesed, kelle tähelepanu keskpunktis oli riigi rahvastikupoliitika, sh ka valmistumine kogu ühiskonda haarama pidavaks tulevikusõjaks. Eugeneenika kaudu omakorda on artikli lõpus soov jõuda mõnede tähelepanekute juurde, mis seotud väikerahva kaitsepoliitika kujundamisega.

---

⁷ **P. Weindling**, *Health, race and German politics between national unification and Nazism, 1870–1945*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

⁸ Lühiülevaade eesti keeles toonasel Saksamaal valitsenud ideoloogiast leidub näiteks: Kk. Saksa sõjapoliitika alused. — Sõdur, nr 39/40, 1934. Lk 1023–1024.

⁹ Ei saa — eitades seega sõjajärgset üldist poliitilise korrektsuse kommet — salata, et natsipartei viis ellu nii mõnegi tänaseni oluliseks peetavatest uuendustest tervishoiu vallas. Nimetagem näiteks võitlust suitsetamise vastu (vt nt **R. N. Proctor**, *The Nazi War on Cancer*. Princeton & Oxford: Princeton Univ. Press, 2000.)

¹⁰ Sümboolselt kujutab seda olukorda käesolevas kogumikus Siret Rutiku artiklis sisalduv viide mõistele *Menschmaterial*, mis valiti Saksamaal 20. sajandi ebasõnaks.

Eugeenikast

Eugeenika on õpetus, mida võib nimetada “tõuaretuse” katseks inimsoo hulgas. Eugeenikud jagasid inimkonna bioloogiliste (pärilike) tunnuste alusel väärtuslikumateks ning vähemväärtuslikumateks indiviidideks ja rühmadeks-rahvasteks, toetudes Ch. Darwini, Gregor Mendeli jt loodusteadlaste poolt käibesse toodud ideedele. Eugeenikud ületähtsustasid inimindiviidi arengus bioloogilist determineeritust (“gene”) ning nägid inimkonna vaimsete ja füüsiliste võimete parendamise peamise võimalusena tõsta populatsioonides “parema” pärilikkusaine osakaalu.

Lähtudes lihtsustatud tõuaretuse paralleelist, soodustati “paremate” sigimist ning piirati “vähemväärtuslikel” järglaste saamise võimalusi. See tegi eugeenilise praktika tööriistadeks erinevad pereplaneerimise vahendid. Erilise mõjuvõimu saavutas õpetus protestantliku kultuuritaustaga ühiskondades, kus puudus katoliku kiriku vastuseis protseduuridele, mida eugeenikud vähemsoovitute sigimise piiramiseks soovitasid (abordid, steriliseerimised ja lõpuks natside teostuses nn eutanaasiaprogrammid).

Eugeenikud kartsid inimkonna degeneratsiooni. Darwini seisukohti lihtsustades võib öelda, et looduses langeb üldiselt kõik n-õ mittekohastunum (haigem, nõrgem) kas saagiks tugevaile ja terveile või jääb kaotajaks oma liigikaaslastega toidu ja partnerite pärast peetavas võistluses. Eugeenikud leidsid, et Lääne tsivilisatsioonis toimivate (kristlike) moraalinormide tõttu, ei pääse inimühiskonnas loodusliku valiku printsiibid võimule. Religioossusest või sentimentaalsusest ajendatud seltskonnad püüavad ümber kasvatada või toetada kõikvõimalikke heidikuid, üritades lisaks seadusandlikult reguleerida rahvaste (nt Genfi ja Haagi lepped) ja rasside (nt orjapidamise keelustamine) vahelisi suhteid.

“Paremad”, kelle äratundmiseks kasutati paraku küll sotsiaalseid tunnuseid — kuulumist ühiskondliku püramiidi tippu —, tundusid sigimisvõistluses lihtrahvale, asotsiaalidele jt alla jäävat. Kuigi oli veel koloniaalimpeeriumite õitseage, nähti juba ka “alamaid” rasse ja rahvaid võtmas võimust inimkonna tuleviku näo kujundamisel. Degeneratsiooni arvati põhjustavat alkohol jm mürgid, kehaline passiivsus, linnastumine, kõrgklasside suur vaimne koormus jm valdavalt tsivilisatsiooni pahedeks klassifitseeritavad nähtused (viimaste hulgas naiste emantsipatsioon ning meditsiini edusammud nõrku ja haigeid elule võita).

Kodumaine eugeenika jõudis haripunkti pärast 1934. aastat, mil autoritaarse riigi "rahvasterviklikkuse" ideoloogia lõi ühiskonna biologi-seeritud käsitlusele piisavalt võimalusi. Ka Eesti oli riikide seas, kes võtsid 1930. aastatel vastu eugeenilised sundsteriliseerimise seadused. Tuleb öelda, et Eesti eugeenikute peamine mure seisnes siiski rahva kvantiteedis — eugeenikud muretsesid sõjaeelse Eesti iibe pärast ja propageerisid kõikvõimalikke demograafilisi meetmeid. Vastav mure ja ettepanekud puudutasid otseselt ka riigikaitseküsimusi.

Eugeenika ja patsifism

Sotsiaaldarvinistlik ühiskonnakäsitlus sai totaalsõja kontseptsiooni kaudu toetust militaristlikelt ringkondadelt. Eugeenikud paraku seisid kahe valiku vahel: ühest küljest tahtnuksid nad näha darvinistlike printsiipide teostumist inimühiskonnas (ka sõdade kaudu), teisalt aga olid tunnistajaks, et sõda soodustab pigem "nõrkade" sigimist ja kurnab väärtuslike energiat (meditsiini areng ja bakterioloogia edusammud osutasid otsestele seostele sõjaga kaasnevate kannatuste ning haiguste leviku vahel). Degeneratsiooni suurendanuks niisiis ka sõda. Sõtta värvatakse paremaid, kuid sõjas saavad need paremad ka hukka.¹¹

Sõjavastatus oli Eesti eugeenikute hulgas levinud. Juhan Aul (Klein) püstitab oma eugeenikaõpiku peatükis "Mis me rahva tuleviku päästmiseks peaksime tegema?" loosungi: "Toetagem rahuaatelist, patsifistliku liikumist, — liikumist, mis rõõmustaval viisil kasvab."¹² Eredaimalt esindas patsifistlikku suunda Eesti üks omanäolisemaid eugeenikuid, tugevalt vasakpoolsete vaadetega Aleksander Audova. Vaatamata sellele, et Audova tekstidest leiame selgelt sotsiaaldarvinistlikke, rassistlikke,

---

¹¹ Kodumaised eugeenikud tõestasid säärasel viisil mh ka aeg-ajalt rahvuslike alaväärsuskomplekside kontekstis esilekerkivaid teooriaid eesti "tõu" nõrkusest — iseteadlikumad ja vapramad (ärgem unustagem, et eugeenikud nägid enamiku iseloomujoonte taga pärilikku alget!) olevat nimelt juba muistse vabadusvõitluse käigus tapetud, veel vähesed allesjäänud aga murtud 700-aastase tasalülitava orjaöö jooksul. (Sama saatus, muide, arvati olevat juutidel, kelle hädad alanuksid juudi sõdadest ning süvenenuksid diasporaas elades.)

¹² **J. Klein.** Pärivus ja rahvas. Tartu: K.Ü. "Loodus", 1926. Lk 104. [Edaspidi Klein 1926]

Euroopa-keskselt looduslikku valikut põhjendada püüdvaid lõike,¹³ tunnetas Audova sõdades siiski vaid negatiivset.

Ühe looduses toimuva arenguprotsessi vaenlasena nägi Audova ebaõiglast kapitalistlikku ühiskonda, mille sümboliks muuhulgas ongi sõjad: “Sõda edendab degeneratsiooni, mandumist. Sõda õõnestab suurimat rahva varandust — tema päritavat tervist.”¹⁴ Sõda on kahjulik, sest seal tapetakse ja sandistatakse hea tervisega inimesi. Haiged aga saavad koju jäänuina sigida enam kui harilikult: “Sõtta saadetakse üksnes terved kodanikud, kuna vigased, sandid, vaimuhaiged, vargad, mõrtsukad, röövlid jäävad koju. Vargad ja sandid, üldse alaväärtuslikud ning kidurad pääsevad sõja ajal seljataga kergesti õitsele... võivad vabalt nõrka ja vigast järelsugu sünnitada, kuna tervete, tublide ja teovõimeliste kodanikkude sigimine on õige palju vähendatud...”¹⁵

Lisaks sellele, et relvastatud vaenutegevus on eugeeniliselt kahjulik, on see ka mõttetult kulukas. Audova ei suuda mõista, miks riigid ja rahvad osutavad sõjalisele võitlusele ja relvastuse muretsemisele nii suurt tähelepanu, kui samas on selge, et “sigimisvõitlus” toimub ilma relvadeta, on aga seejuures bioloogiliselt tähtsam sõjast.”¹⁶ Eelduseks on siinkohal, et sõdu peavad rahvad oma bioloogiliste vajaduste rahuldamiseks — võtkem näiteks kas või mõiste “eluruum”/ *Lebensraum*.

Tuues näiteks hiinlased ja juudid — toona veel vägagi allaheidetud ja darvinistlikus kontekstis “mittevõitjad”, samas aga juba oma potentsiaali näitavad inimtõud —, leiab Audova, et “sisemiselt tublile ja elujõulisele rahvale ei ole kardetav allaheitmise, temale pole tarvis sõjavõitu, sest ta võidab oma bioloogilise tublidusega.”¹⁷ Loomulikult sai sellelt pinnalt teha õpetlikke järeldusi ka eesti rahva elukorralduse tarbeks, alates võidurõõmuga 700-aastasest orjapõlvest väljatuleku üle ning lõpetades ettevaatlike õpetussõnadega tulevaste võimalike anneksioonide puhuks.¹⁸

Sõda sarjates leiab Audova mh, et “kasvatus ühekülgse ehk zooloogilise rahvusluse vaimus, nagu see valitses seni, on väga soodus rahvus-

¹³ Vt nt Pärivus ja valik 1927. Lk 167.

¹⁴ **A. Audova.** Rahvuslik kasvatus ja üleilmne rahu aade. — Kasvatus, 1928. Lk 295–296. [Edaspidi Audova 1928]

¹⁵ **A. Audova.** Elu ja Elukorraldus. I osa. Tartu: K/Ü Loodus, 1926. Lk 104. [Edaspidi Audova 1926]

¹⁶ Pärivus ja valik 1927. Lk 173.

¹⁷ **Audova** 1926. Lk 108.

¹⁸ **Karjahärm ja Sirk** 2001. Lk 265.

vaheliste tülide ja kokkupõrgete, isegi sõja tekkimisele.”¹⁹ (Meenutagem siinkohal varem Audova poolt öeldut ning tunnistagem, et aeg-ajalt räägib ta, ise samuti ühiskonna biologiseeritud käsitlusi viljeledes, endale vastu.²⁰)

“Zooloogiline rahvuslus”, laiemas mõttes rassismiga pikitud imperialism, tähendas Läänemere idakaldal ja ajastu kontekstis konkreetsemalt saksa imperialismi. Selle kritiseerimiseks olid kõik vahendid lubatud. Omaaegsetest Eesti tegelastest, kes oskasid Saksa imperialismi rassiteooriaga siduda, tasuks esile tuua Juhan Luigat, kes Esimesest maailmasõjast järelduisi tehes leiab, et tegemist oli rassiteooriatest kantud ettevõtmisega,²¹ mis paraku aga ebaõnnestus: “Ei ole sugugi mõeldav, et keegi mõtleja, sügavalt haritud hing väevõimu, mis militarismi aluseks, — inimesesoo edu mõjuriks peaks.”²²

See, et sakslasi hukka mõisteti, ei vabasta aga eesti rahvuslikku mõtet ennast “zooloogilise rahvusluse” praktiseerimise taagast. Ajaloolane Hans Kruus kirjutab juba meie iseseisvuse esimestel aastatel, et lähtuvalt maavillase tsivilisatsiooni sõltuvusest saksa kultuurist “on Eesti rahvuslus olnud Saksa rahvusluse tugeva mõju all, sealt omale rohkesti saanud teoreetilist kosutust. Saksa rahvusluse ideoloogias aga valitses küll XIX aastasaja keskpaigani romantilis-idealistic “rahvavaim”, kuid aastasaja teisel poolel pidi ta oma koha täielikult loodusteaduslikule “tõu-teooriale” andma.”²³ Niisiis on rahvuse mõistel eesti ideoloogias olnud juba varakult bioloogiline külg: kõnelda saab rahva kvaliteedist (“tõulistest” omadustest), kuid eeskätt on silmas peetud, nagu väikerahvale kohane, kvantiteedi, arvukusega seotud küsimusi. Rahvaarvu ja riigi väiksusega seonduv on olnud oluliseks eesti rahvusliku mõtte aluseks,²⁴ viimane omakorda riikluse aluseks. Riikluse saavutamine tõi kaasa väikerahvaliku maailma-

¹⁹ **Audova** 1928. Lk 294.

²⁰ Pole vale tunnistada meie maavillaste mõtlejate puhul teatavat eklektiliskakofoonilist maailmapilti, mis on põhjustatud valdavalt imporditud ideede kohmakast tõlgendamisest ning vahendamisest.

²¹ Siiski ei saa kogu vastutust vastava mõtteviisi kohaselt sakslastele lükata — rassisõjaks on peetud juba Prantsuse-Preisi sõda 1870–1871 ja seda on teinud eeskätt prantslased. (Vt nt **A. Hvastov**. Euroopluse hooramentaliteet. — Eesti Ekspress, 15. jaanuar 1999.)

²² J. Luiga. Ajaloo pööre (avaldatud 24. juuli 1914). — Päevamured II. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1934. Lk 49.

²³ **H. Kruus**. Jaan Tõnisson Eesti kodanluse juhina. Tartu: Odamees, 1921. Lk 89.

²⁴ **Karjahärm ja Sirk** 2001. Lk 259–265.

vaate uue faasi — murele rahvuse püsimise pärast lisandus mure riigi püsimise üle.²⁵

Sõjast sündinud

Eesti Vabariik sündis sõjas. Seda fakti kasutati sõjaeelses riigis sageli ja üha enam rahvuslikku eneseusku süvendama pidava argumendina.²⁶ Omaks oli võetud lähenemine, mille kohaselt sõjavõit on see lävi, mille ületamine annab rahvusele eluks õiguse, annab pääsme “ajalooga rahvaste” perre.

Eesti Eugeneika ja Genealoogia Seltsi poolt korraldatud II rahvusliku kasvatus kongressil, 1935. a esitles kolonel August Traksmäe oma sotsiaaldarvinistlikke vaateid. Sõda võis koloneli arvates vaadelda kui teatavat kohtumõistjat, mis viib ellu ajaloo surmaotsuseid neile, kes ei “kõlba enam järjestareneva ja kasvava sotsiaalse ja rahvastevahelise elu raamidesse.”²⁷ Kolonel leiab, et võitluse kaudu realiseeruvasse arengusse ei tohtivat mingil juhul eitavalt suhtuda. (Siit siis ka õigustus “tahad rahu, valmistu sõjaks” filosoofiasse.²⁸) Ajaloo jooksul olevat just sõdade tagajärjel hävinud kõik vana ja jõuetu, mis polevat suutnud sõjalistele hoopidele vastu panna. Sõjad loonuksid selle n-ö sotsiaaldarvinistliku keskkonna, milles rahvad oma kohastumust iseseisvuseks pidanuksid tõestama.

Tõdegem, et vähemalt sõjaväelastel oli pärast Vabadussõja lõppu veel küllalt põhjust rahvuslikule alaväärsusele selg pöörata ning eesti rahva hilis-ajaloolise kogemuse pinnal sotsiaaldarvinismist lähtuvaid järeldusi teha. Seda siiski vaid toimunud sõjaliste kampaaniate põhjal, sest üldises rahvaste vastuseisu kontekstis ei olnud olukord põrmugi roosiline. Näiteks 1920. a võis meie kodumaal küsida: “Kas Eesti rahva hiilgavalt peetud sõda on viimane leegitsus, viimane jõunäide, viimane surmaeelne visklemine kaduva rahvakillukese elus? Või on meil sõjast ja viletsusest

²⁵ *Ibidem*. Lk 259.

²⁶ Vt nt **K. Kukk**. Mütologiseeritud ajaloo rollist eesti rahvuse arengus. — Vikerraar, nr 10–11, 2003. Lk 98–107; **K. Brüggemann**. Võidupüha. Võnnu lahing kui Eesti rahvusliku ajaloo kulminatsioon. — *Ibidem*. Lk 131–142.

²⁷ Eesti rahva tulevik. II Rahvusliku kasvatus kongressi kõned ja läbirääkimised. Tartu, 1935. Lk 53. [Edaspidi Eesti rahva tulevik 1935]

²⁸ *Ibidem*. Lk 52.

üle jäämas nii palju terveid isikuid, et oma ilusa Eestimaa harida ja tema üle valitseda jõuame?"²⁹ Mis põhjustas sellise pessimismi?

Ilmneb, et Vabadussõjas võis olla saavutatud n-õ Phyrrose võit. "Rahvas on sõja ja alatoitluse tõttu kehaliselt nõrk, iseäranis linnades; nõrgas kehas elab aga lodev vaim, mis kõiksugu pahedele hääks söödamaks,"³⁰ kõneldakse 1919. a esimesel Eesti spordikongressil. Eesti Vabariik oli Vabadussõja-järgsel perioodil tüüpiline ühiskond, millesse löödud haavad vajasid diagnoosimist ja ravi.

Lisaks sõja ajal langenud abiellumis- ja sündimusnäitajatele olid levinud suguhaigused ja alkoholism, millel mõlemal oli oma konkreetne mõju eriti just demograafilistele näitajatele ning seetõttu said need iibe pärast muretseva seltskonna kõneaineks (olid mh ka põhjuseks, mis sundisid "seltskonda" korraldama nt "Sõduri kodu" loomist). Ka vaimu-tervis arvati olevat sõjas kannatanud. Viimast tõendanuks mh sugudevaheliste suhete ebakindlus, kalestumine, mis tekitas vallasemasid ja -lapsi. Sõja toodud vaesus ja viletsus olid heaks pinnaseks kommunistliku ideoloogia arenemisele. Tumedates toonides näeb meie toonast poliitilist spektrit 1921/1923. a polkovnik Nikolai Reek: "...pahempoolsete elementide juurdevool sõjaväe ridadesse raskendab kasvatust, lõhub sõjaväe vaimu ja ühtmeelt, pahempoolsus on sõjaväes äärmiselt kardetav, sest tema hävitab sõjaväe vaimlist jõudu mitmel ja mitmel korral tugevamalt, kui kõige hirmsamad tehnilised hävituse abinõud..."³¹

Eesti asukoht nn Huntingtoni joonel (siis veel paraku defineerimata), seostus sanitaarkordoni mõistega, tõkkevalliga mh ka n-õ ideoloogiliste nakkuste — nt punase katku vastu. Vähem on käsitletud Eesti rolli sanitaarkordonina selle sõna otseses mõttes — eelpostina Idast lähtuda võivate epideemiate teel.³²

Kõrvalepõikena võib sellele suunale aga siiski korraks tähelepanu juhtida, sest Esimese ilmasõja järgse rahvusvahelise tervishoiupoliitika

²⁹ **J. Ploompuu.** Kas kuues käsk või moodne teadus? Sugueluline harutus. Tallinn: J. Ploompuu kirjastus, 1920. Lk 30.

³⁰ **A. Soodla.** Spordi kongressi puhul. — Kasvatus, jaanuar, 1920. Lk 18.

³¹ **N. Reek.** Eestimaa sõjageograafia. — Konspekt Kindralstaabi Kursustele. Alustatud 1921, vastu võetud 1923. Rahvusraamatukogu, arhiivkogu Ar 921C/Reek. Lk 105–106. [Edaspidi **Reek** 1921/1923]

³² Hiljuti on Eestis siiski ilmunud üks konkreetne sellele küsimusele keskenduv uurimistöö — **K. Brüggemann.** Vom Ende eines Krieges: Die Typhusepidemie in Narva 1919/20. — Acta et commentationes collegii Narovensis, I, 2002. Lk 5–21.

kaudu saab mh iseloomustada ka Eesti iseolemist rahvusvahelisel poliitilisel maastikul. Toogem näiteks end Esimese maailmasõja järel Euroopa asjadest distantseerinud USA, kelle poliitikat Vanas Maailmas teostasid mitmed ühiskondlikud organisatsioonid. Rockefelleri Fond oli üks sellistest, kes rahastas Euroopas kõige muu kõrval ka ulatuslikku rahvatervishoiu programmi — eelduseks oli, et rahu tulevik Euroopas põhineb demokraatlike valitsuste tugevusel, viimane omakorda rahvatervishoiul.³³ Eestil paraku antud küsimuses Rockefelleri Fondi seisukohalt perspektiivi ei olnud — meid peeti Venemaa eeskojas olevaks.³⁴

Väikerahvana tulevikusõjaks valmistumas

USA distantseeritud suhtumine on sümboolseks sissejuhatuseks peatükile, milles käsitletakse Eesti julgeolekupoliitilisi muresid keskkonnas, kus rahvastevaheline julgeolekukoostöö oli veel nõrk. Tagantjärele võib öelda, et kogu sõdadevahelise Eesti Vabariigi ajalugu — eestlaste esimene iseseisvus — oli määratud toimuma ajal, mil Euroopas valmistuti armutult uueks sõjaks. Ebastabiilses piirkonnas asetseval väikeriigil oli vähe võimalusi end kollektiivse kaitse teel kindlustada ja seda näitas ka hilisem ajalugu. Eesti riik pidi püüdma ise hakkama saada olukorras, kus sõjaohu üha kasvas.

Sõjast sündinud riik oli oma algusest alates seotud kaitsevõime ühiskondliku defineerimisega. Üsna varsti pärast Vabadussõja lõppu kirjutatakse: “Teada on, et edukas sõda, rahva üldise kaastunde ja tahtmise kõrval, veel hoolast, kõigikülgist ja pikalist rahuaegist ettevalmistamist nõuab — muu seas ka tervishoidlikel alal.”³⁵

Teisel rahvusliku kasvatuse kongressil 1935. a hoiatatakse, et käib võitlus rahvaste vahel. Avasõnavõttus teatab Hans Madissoon: “Võitlus ja

---

³³ **P. Weindling**, Public Health and Political Stabilisation: The Rockefeller Foundation in Central and Eastern Europe between the Two World Wars. — *Minerva*, vol. 31, 1993. Lk 253–267. (Esimese maailmasõja järel tehtud vigadest õppimise tulemusena rakendas USA pärast järgmist maailmasõda Marshalli plaani).

³⁴ **K. Kalling**, Eesti teadus Rockefelleri fondi pilgu läbi. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 2, 1999. Lk 119.

³⁵ Eesti vabaduse sõda XI. 1918-II. 1920. — Tervishoidline osa. Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse väljaanne. Tallinn: Sõjaväe trükikoda, 1921. Lk 212.

võistlus rahvaste vahel muutub ikka ägedamaks, hoolimata Maailmasõjas läbielatud raskustest. Võitjad on jagunenud erirühmitustesse, võidetud koondavad jõudu ja valmistuvad kogu jõuga kättemaksule. Rööbiti sellega areneb ägedusega veretu sõda rahvaste ja riikide vahel. Vastase majanduslik ja kultuuriline hävitamine on võtnud väga rafineeritud kuju... Enesekaitse vajab nii vaimset kui füüsilist jõudu, ta vajab isikuid; rahva arvu ja iibe küsimus on kaitsejõu küsimus, kuid ta on ka enda võimuvaldusena väga oluline. Rahva poliitiline ja majanduslik areng ja jõud oleneb iga rahva bioloogilisest jõust ja koostisest.”³⁶ Saksamaal, kus küll ka “tõuparandamisega” tegeldi, öeldi selles kontekstis siiski otse välja, et rahva kvantiteet on sellises situatsioonis olulisema tähtsusega kui kvaliteet.³⁷ Saksamaal räägiti totaalsõjast, Eestis kui mitteagressiivses väikeriigis sisuliselt totaalkaitsest.³⁸

Valmistumine eelseisvaks rahvastevaheliseks konfliktiks eeldas rahvastiku füüsilist valmisolekut. Kõigepealt kvaliteedist. Rahvuskeha sees oli oluline iga konkreetse isiku tervis. Rahvatervise küsimustega tegeleti suure tähelepanuga riigi algusaastatest peale. 1921/1923. a vaatleb N. Reek oma “Eestimaa sõjageograafia” loengukonspektis (siin kogumikus on seda käsitletud ka Kersti Vennik) potentsiaalsete kutsealuste arvukust ja tervist. Reek, lähtudes olemasolevast statistilisest materjalist, järeldab, et noorte meeste tervis pole kõige parem. Samas arvab ta, et see pole ilmasõja ja Vabadussõja jooksul oluliselt ka langenud.³⁹ Pigem olevat probleemiks iive. Reek — avades korraka nii sõja poolt tekitatud demograafilise madalseisu probleeme tekitava olemuse, mis hakkab põlvkonniti korduma, lisaks ennustades sisuliselt uue maailmasõja toimumisaja — arvas, et aastail 1938–1945 oleks eesti kutsealuste arv pidanud olema märgatavalt väiksem kui Esimesse maailmasõtta minejate põlvkond.⁴⁰ Sõjaväelaste sõnum ka II rahvusliku kasvatuse kongressil 1935. a ühtis eugeenikute omaga — madal iive on ohuks riiklikule julgeolekule. Seda kõigepealt sõjaväe komplekteerimise seisukohalt. Näide iibe ja kaitsevõime seosest on fakt, et 1933. a pidi

³⁶ Eesti rahva tulevik 1935. Lk 10–11.

³⁷ Kk. Saksa sõjapoliitika alused. — Sõdur, nr 39/40, 1934. Lk 1023–1024.

³⁸ Totaalkaitse tänapäevases mõttes on välja kujunenud küll alles külma sõja kontekstis — vt nt kindralmajor Ants Laaneotsa artiklit käesolevas kogumikus.

³⁹ Reek 1921/1923. Lk 96.

⁴⁰ Reek 1921/1923. Lk 103.

väidetavalt Eestis sõjaväeteenistust pikendama, sest ajateenijaid ei jätkunud. Arvutati, et 1960. aastal oleks sõjavägi juba naeruväärselt väike.⁴¹

Väikerahvalik alaväärsuskompleks iseloomustas juba iseseisvuseelseid eesti mõtlejaid. Sõda oli demograafilisi näitajaid kindlasti halvendanud. Toonaste väikese rahvastiku juurdekasvuga riikide (nt Prantsusmaa) mure saab arusaadavamaks, kui näeme analüüse, milles ühe peamise Esimese maailmasõjaga seostatava sõjaajaloolise uudsusena käsitletakse sõdivate riikide rahvastiku olulist kasvu. Uus olukord andis võimaluse mobiliseerida võrratult suuremaid armeid, pikendades seega ka sõda ja seekaudu omakorda haarates kaasa üha laiemaid ühiskonnakihte, s.t — kujundades sõjapidamisest üha totaalsema ettevõtmise.⁴²

Libe ja rahvaarvuga seoses esines Eestis ka omapäraseid argumente, näiteks mure “provokatiivselt madala” asustustiheduse pärast, mis pidavat enesele tõmbama eluruumi vajava(te) rahva(ste) liigset tähelepanu jms. Sisuliselt tunnistati selliste aspektide esiletoomise kaudu muidugi saksa imperialismi toitvat bioloogilist rahvuslust ning jäädi pimedaks Eestit idast ohustada võiva ees (tõe huvides tunnistagem, et tegemist pole sõjaväelaste väljaütlemistega).⁴³ Kodumaised eugeenikud jutlustasid suurrahvaste vastast ksenofoobiat. Eugeenikute “juhtlausetes” sisalduv eitus segabielude vastu⁴⁴ oli põhjustatud väikerahvalikust kartusest segaperekondades aset leida võivast eestlusele vastupidisest assimileerumisest. Eriti kardeti sakslasi ja venelasi, kelle tugevam kultuuritaust oleks pidanud eestluse alged perekonnast välja tõrjuma. Abielusid väikerahvastega isegi soovitati “vere parandamise” eesmärgil.⁴⁵

Siiski kõneldi Eestis demograafiast kui “rahvusbioloogiast”.⁴⁶ Ohumärgina rõhutati, et mitte-eestlased — peaaegjalikult Setumaa venekeelsed

---

⁴¹ Eesti rahva tulevik 1935. Lk 14.

⁴² **P. Browning**, *The Changing Nature of Warfare. The Deveopment of Land Warfare from 1792–1945*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2002. Lk 98–99. [Edaspidi **Browning** 2002]

⁴³ Järgnev tsitaat iseloomustab eugeenikute ebakompetentsust Venemaa välispoliitiliste huvide käsitlemisel: “...on ilmselt selge, et meie huvides on tugev Venemaa Saksamaa maadeahnitsemise vastu.” Eesti Rahva Tulevik 1935. Lk 10.

⁴⁴ Tulev Eesti, nr 1, 1925. Lk 2–6.

⁴⁵ Vt nt **J. Vilms**. Segabielude ärahoidmine muulastega Eestis. Abielu hõimurahvastega. — Pärivus ja valik. Tartu, 1927. Lk 281; **V. Üprus**. Väljavaateid rahvusriigi püsimiseks Eestis rahvusbioloogilisel kaalutusil. — Akadeemia, nr 2, 1937. Lk 83. [Edaspidi **Üprus** 1937]

⁴⁶ **Üprus** 1937.

elanikud — on eesti iibe peakujundaja. Muretseti, et 300 aasta pärast (!) on venelaste kõrgema iibe tõttu võimalik eestlaste vähemusrahvaks jäämine⁴⁷ ja seega ka sõjavägi venekeelne.⁴⁸

Siinkohal avaneb perspektiiv uueks, eraldiseisvaks käsitluseks, milles peamiseks küsimusepüstituseks võiks olla toonase ühiskonna usk enda võimesse assimileerida mitte-eestlasi. Eespool öeldu põhjal tundub, et usk bioloogilisse determineeritusse rahvuse eneseteadvuse kujunemisel oli niivõrd tugev, et ka veel sadade aastate pärast arvati petserimaalasi Eestile võõrad ja vaenulikud olevat. Samas ei olnud säärane lähenemine valdav, sest ka tollal peeti vajalikuks rahvuslikku eneseteadvust kasvatada, niiviisi ka n-ö moraali (kaitsetahet) kujundades.

Kõrge moraal pidigi saama peamiseks toeks sõjaväele, mis oli väike ja ka tehnoloogiliselt varustuselt tagasihoidlik. Riigikaitsetahte kujundamist peeti oluliseks teguriks üldises rahvuslikus kasvatustöös. Mainitu oli Eesti Vabariigi üks olulisi prioriteete. Eugeenikud osalesid protessis oma kahe, 1927. ja 1935. a korraldatud rahvusliku kasvatuse kongressiga. On märgata siiski tendentsi, et kõnealused konverentsid muutuvad üha biologiseeritumaks — kui 1927. a kõneldi veel peaasjalikult rahvuslikust kasvatusest, siis 1935. a oli valdavalt juttu juba rahvaarvu kasvatamisest.⁴⁹

Tunnistagem, et poliitilise rahvuse tekkele bioloogilisi õigustusi leida oli lihtsam,⁵⁰ kui sealt samast loodusteadustest hankida meetodeid rahva füüsilise tugevuse ja järjepidevuse tagamiseks. Eriti käib see toonases vaimus tulevikusõjaks valmistumise kohta. Rahvaarvult ja territooriumilt väike riik, kes sisuliselt sai mõelda vaid kaitsesõjale, ei saanud unistada isegi n-ö pehmest julgeolekust (rääkimata nt pikaajalisest sõjalisest

---

⁴⁷ **Üprus** 1937.

⁴⁸ Kaebused venekeelsete ajateenijate üle kõlasid juba ka 1935. a. — Eesti Rahva Tulevik 1935. Lk. 80.

⁴⁹ Vt: Referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid. — Rahvusliku Kasvatuse Kongress Tartus, 2. ja 3. jaanuaril 1927. a.; Eesti Rahva Tulevik 1935.

⁵⁰ Viidatud on siinkohal viisidele, kuidas iseseisvuse-eelsed kohalikud mõtlejad püüdsid eesti rahva olemasolu õigustada — sotsiaalse/riikliku "ajaloo" puudumisel haarati loodusteaduslike õigustuste järele: "Looduse-ajaloos ei ole ükski rahvas ilma kultuuritöeta, kirjutatud ajaloo on neid palju." (**J. Luiga**, Rahvaste tõus ja lange mine. — Kõne Narva karskuse-kongressil 1. aug 1909. Vt **J. Luiga**, Mäss ja meelehaigus. Tartu: Ilmamaa, 1995. Lk 225.)

vastupanust), kuni ei olnud saavutatud olulist paranemist demograafilises olukorras.

Ilmnes, et paljud protsessid, mida noor rahvus oma riikluse loomiseks justkui vajas (või vähemalt kaasnesid need nähtused riikluse arenguga) — urbaniseerumine, kapitali kontsentreerumine, tööstuse ja põllumajanduse mehhaniseerimine, naiste emantsipatsioon —, pidurdasid rahvaarvu kasvu.⁵¹

Ühiskonna militariseerumise mõistmisel 20. sajandi ajaloos on eriti tähtsad n-õ naisküsümuse lahendamise katsed. Ühiskonna käsitlemine sõja vajaduste kontekstis andnuks sugupooltele erineva kohustuse: mehed teostanuks end lahingus, naised (tulevasi sõdureid) sünnitades. Ka eugeenikud olid enamikus oma väidetes soospetsiifiliselt subjektiivsed. Näiteks Juhan Aul väidab, et ei maksa naistele Kaitseliidu (sõjaväelist) õppust kohustuslikuks teha — “see tähendaks naiselise ilmavaate rüvetamist!”.⁵²

Naiste roll 20. sajandi (totaalsete) sõdade tingimustes iseenesestmõistetavalt kasvab. Võimalikud on aga kaks põhimõtteliselt erinevat suunda, mida mööda ühiskonnad võiksid minna. Üks võimalus ühiskondlike jõudude riigikaitsele mobiliseerimisel on suurendada mehe ja naise võrdsust, pööramata tähelepanu füsioloogilistele erinevustele — naised hakkavad täitma meeste kohti kuni kohustusliku sõjaväeteenistuseni välja (vt nt tänapäeva Iisraeli). Teine võimalus on, et lähtuvalt “ühiskonna funktsionaalsest korraldusest”, mis ajaloos olnud iseloomulik korporatiivusele põhinevatele totalitaarsetele režiimidele, püütakse muuta naisi eeskätt ühiskonna bioloogilise taastootmise “vahenditeks”, jättes nad kõrvale paljude muude oluliste ühiskondlike rollide täitmisest. Empiiriliselt on viimast varianti peetud tupikteks, sest seda rakendanud riigid, eeskätt natsi-Saksamaa ja fašistlik Itaalia, kaotasid sõja.⁵³

Ei taha väita, et tegemist on põhjusliku seosega. Siiski sooviks rõhutada säärase, bioloogilisel — nagu mis iganes muul — alusel ühiskonnas

⁵¹ Siinkohal üks huvitav näide kodanliku õhukaitse kontekstis esile kerkinud seisukohavõtust, milles ootamatu nurga alt ilmneb urbaniseerumise riiklikku julgeolekut vähendav aspekt — nimelt olla linnaelanikud eriti vastuvõtlikud vaenlase poolt lennukitelt visatavale propagandamaterjalile. Näeme, et Eesti riigi lõpuaastail ei usaldanud sõjavägi rahvuslikku tööliskonda. (E. Liive. Õhukallaetung ja selle vahendid. — Tervis, nr 11, 1939. Lk 269.)

⁵² Klein, 1926. Lk 105.

⁵³ Browning 2002. Lk 172–174.

eraldusjooni tõmbava korralduse eeldatavalt (riigikaitsealiselt) negatiivset külge. Soospetsiifilisel mobilisatsioonil on sotsiaalseid sidemeid lõhestav toime. Sidususe kadumisest erinevate ühiskonnakihtide vahel on Eestis viimasel ajal aga kas või "kahe Eesti" kontekstis piisavalt juttu olnud. Sõjaväeteenistuse seisukohalt on küsimusele tähelepanu juhtinud Toomas Väli, kasutades küll saksamaised näited. Tänapäeval leitakse Saksamaal, et üldise kohustusliku ajateenistuse plussiks oleks mh kodanike võrdne vastutus riigi ees.⁵⁴

Ajakirjanduses osutas 2003. a lõpus vastavale probleemile — teemale üldisemas kontekstis lähenedes — professor Jürgen Mittelstrass, kelle kohaselt kultuuri-identiteedi lagunemist (mis üldiselt toimumas nii meil kui ka mujal) põhjustab "eluvormide ja -stiilide partikulariseerumine ja individualiseerumine".⁵⁵ Tänapäeval lähtub see protsess valdavalt ühiskonna liberaliseerumisest põhjustatud erinevatest elukogemustest. Sõjaeelses Eestis — ilmselt küllaltki homogeense elukogemusega rahvastikuga riigis — oli tuntav teatav võimude poolt pealesurutud protsess, mis lähtub korporatiivsest lähenemisest, üksikindiviidi paternalistlikust, subdominantse poole arvamusega mittearvestavast, allutamist ühiskonna huvidele, nagu tavaks toonastes totalitaarsetes ühiskondades. K. Pätsi režiimi, nn "juhitava demokraatia", parlamentaarse organiseerimise aluseks oli kutsekodade süsteem, milles rahva poolt valitud poliitikute asemel pidanuksid seadusandliku võimu moodustama erinevate kutsealade esindajad. Säärasel moel leidnuks eeldatavasti aset teatav professionaliseerumine ühiskonna asjade lahendamisel — raudteelased tegelegu sõiduplaanidega, arstid tervishoiuga jne. Omaette koda loodi ka naistele — Kodumajanduskoja kaudu väärtustati väidetavalt naiste kodust tööd, sisuliselt aga kinnistati naised bioloogilise tunnuse alusel laste ja kõõgi juurde.

Siinkohal kirjeldatu peaks aga olema sobimatu väikerahvastele, kelle jõuks on tugev ja iseseisev üksikindiviid, kes samas on tihedalt ühiskonna eri struktuuridega integreeritud. Niisuguste arutluskäikudeni jõuti juba sõjaeelses Eestis.⁵⁶

⁵⁴ T. Väli. Palgaline kaadriarmee Eestisse? — Sõdur, nr 3, 2003. Lk 13.

⁵⁵ J. Mittelstrass. Haridus ja humaansus. — Postimees, 13. detsember, 2003.

⁵⁶ A. Leps. Väikeriik ja diktatuur. — Akadeemia, nr 5, 1937.

Eestis eugeenikud tundusid siiski pooldavat korporatiivset ühiskonda, kus spetsialistid saaksid segamatult (erinevalt sentimentaalsete — või mis veel hullem, “alaväärsete” — valijate mõju all olevaist poliitikuist) riiki juhtida. Eriti paistis ühiskonna kutsealase korraldamise propageerimisega silma Juhan Vilms, kuulsa Jüri Vilmsi noorem vend, üks Eesti juhtivaid tüttervendajaid. Vilms ei puudutanud oma kutsekodasid populariseerivates kirjutistes teadaolevalt siiski riigikaitseküsimust⁵⁷ — ajateenistus oli veel iseenesestmõistetav asi — ning sõjaväelaste koja loomine ei tulnud vapsluse-pohmeluses Eestis veel niikuini kõne alla (ka sõjaväearstid ei kuulunud Arstide Kotta).

Aeg on edasi läinud ning mehi ühiskonnas liitev ühine sõjaväeline kogemus ei tundu üha enam spetsialiseerumist eeldavas maailmas paljudele mõttekas. Kas aga riigikaitstes saab formaalse spetsialiseerumise teed minna?

Tervishoiuvõtmes lõpetades tahaks siinkohal vaielda endise kaitseministri Sven Mikseriga, kes õigustas Eesti kaitseväe professionaliseerumist, võrreldes seda hambaraviga.⁵⁸ S. Mikser leidis, et nii nagu enam ei munda hammast tõmbama ega plombeerima külasepa juurde, ei saa ka riigikaitset jätta mitteprofessionaalide hooleks. Mikser eksis vähemalt võrdluse toomisel — suuhügieen seisneb ju ikka eelkõige hammaste pesemises ja seda teeme me kõik iga päev ning õigesti toimetades ei peagi kodanik sepa/dentisti tangide-puuridega tutvust tegema. Nõnda ei tohiks ka mõnes mõttes tavalist kodanikukohust marginaliseerida. Rahva liikmete võimalikult suur ühiskogemus lisab riigile tugevust. See on ilmselt ka üks peamine argument just väikeriikidele kohustusliku sõjaväeteenistuse kasuks.

Teine asi riigikaitstes on muidugi rahvusvaheline mõõde ja siin saab Eesti kunagisest väikeriiklikust kogemusest vigade vältimise teel õppida. Sõjajaelne Eesti — hoolimata katsetest kindlustada julgeolekut, püüetega

---

⁵⁷ Vilms on siiski esile toonud ühte väikerahvale valusat probleemi — rahvusliku eliidi kohustust aktiivne olla laial rindel (**J. Vilms**. Haritlaste väljasuremise põhjused ja selle mõju rahva tüttervisse. — Akadeemilise Arstiteaduse Seltsi koosolekud 1926/27. õppeaastal. XLV koosolek 19. XI. 1926. Eesti Arst, nr 1927. Lk 375), või siis probleeme, mida toob just väikerahvale energia ebaotstarbekas kasutamine tootmises (**J. Vilms**. Taylorism tervishoiulise vajadusena Eestis. — Eesti Arst, nr 5/6, 1922. Lk 241–242). Mõte seisneb siinkohal selles, et suur koormatus erinevates valdkondades pidanuks mh pärssima eliidi iivet, kaudselt siis ka rahvuse kaitsevõimet.

⁵⁸ **S. Mikser**. Tänapäevase kaitseväe suunas. — Postimees, 2. september 2003.

tagada sõbralike suurriikide toetust, katsetega luua regionaalse kaitse liite jms — oli sunnitud end kokkuvõttes määratlema eelkõige neutraalse riigina (erapooletus relvakonfliktide puhul). Nüüdisaegne Eesti on julgeolekupoliitilise eesmärgina püstitanud NATOlisuse. "Sigimisvõitluse" aeg paistab olevat möödas.

Kokkuvõtteks

Eesti rahvusliku mõtte kujunemine algas 19. sajandi teisel poolel, kulmineerudes Esimese maailmasõja eel. Vanemad kihistused meie rahvuslikus teadvuses on mõjustatud sotsiaaldarvinismil põhinevast väikerahvalikust mentaliteedist, millel on olnud oma tugev mõju ka eestlaste riigikaitsele mõttele. Lähtudes kunagi valitsenud totaalsõja ideelistest seostest ühiskonna biologiseeritud käsitlusega, tuleb mainida meie ühiskondlikult aktiivsete erialaspetsialistide ja poliitikute katseid eesti rahvast bioloogiliselt tugevaks muuta. Rahvasterviklikkuse ideoloogia, korporatiivne ühiskond, viisid Eestis toimunud protsessid samadele alustele sõjaks valmistuvate (autoritaarsete-totalitaarsete) suurriikidega.

Tunnistagem, et totaalsõja kontseptsioon, lisaks maltuslus, eugeenika jm, annab võimaluse teatavateks julgeolekualasteks käsitlusteks. Siiski, kui pole tegemist n-õ pehme julgeolekuga, võidakse olla ummikteel. Eriti väikeriikidel ei saa olla illusioone pikaajalise sõjalise võimekuse suhtes. Näiteks sobib siinkohal Eesti sõjaeelne kogemus, kus riigikaitse strateegia oli sisuliselt liivale rajatud, sest vaevalt väikeriik sai arvestada vaenlase kiire purukslõõmisega. Eesti riik, valides 1939. a "sõja ja häbi" vahel, sai paraku mõlemad. Ilmselt toonases autarkilises maailmas puudusid Eestil valikuvõimalused ka teoreetiliselt.

Nüüdisaegsete, loodetavasti toimivate, rahvusvahelist julgeolekut tagavate mehhanismide juures, kus Eesti on välispoliitiliselt on edukas, siseriiklikult püsib aga jätkuvalt aktuaalne rahva madal iive ning alles tegeletakse riigikaitse ühiskonna jaoks defineerimisega (märksõnaks "professionaliseerumine"), võib küsida, kas sõjaeelset kogemusest oleks midagi õppida.

Vastava sooviga inimene peab ilmselt pöörduma siin artiklis vaid mainimist leidnud "moraali" temaatika poole, otsides vastust küsimusele,

milles väikerahvalik kaitsetahet kujundav “moraal” peaks seisnema ning kas seda saab õpetada?

Küsimusele vastuse leidmisel peab kõigepealt tõdema, et Pätsi-aegne rahvusterviklikkuse ideoloogia riiki ei päästnud. Korporatiivsusel põhinev “rahvuskeha” piltlikult öeldes “organiteks” jagamine pigem lõhkus ühiskonna-siseseid sidemeid. Rahvusliku “organismi” eristamine eri vastutusvaldkondadega organiteks tookord riigikaitset ei hõlmanud. Võib-olla oli just see viga — kutse alusel organiseerunud ohvitserkond oleks meie riigi ehk vähemalt häbist päästnud, meid sõjaajalugu tehes “ajalooga rahvaste” perre kinnistades.

Tänapäevane professionaalne spetsialiseerumine ei ole võrreldav sõjaeelse kutsekodade süsteemiga. Siiski — kaasajal, mil oluline probleem Eesti julgeolekupoliitikas on kaitseväe defineerimine ühiskonnas, võib katseid sõjaväe professionaliseerumise suunal käsitleda pigem kahtlevas võtmes. Eelduseks on siinkohal, et riigikaitse kogemuse omandamises ja õppe läbimises tuleks tänapäeval näha just nimelt ja eeskätt ühiskonda ühendavat fenomeni, mis looks teatava nüüdisaegse “rahvusterviklikkuse” õhkkonna, kujundaks “moraali”. Riigikaitse kogemus peaks liitma kõiki, kel traditsiooniliselt vastav kohustus. Liigne professionaliseerumine loob paraku teatavad piirid inimestevahelistesse suhetesse, seega ka ühiskonna toimimisse. Eriti võib seda tunnetada väikerahva puhul, kes peaks suutma endale lahti seletada kaitseväe ja riigikaitse laiema ühiskondliku tähenduse.

Ken Kalling (M.A.),
KVÜÖA strateegia õppetooli juhataja